

JOSIP BROZ TITO, KPJ I BOSNA I HERCEGOVINA 1937–1943. GODINE

Ivo Goldstein*

Sažetak

Autor analizira ulogu Josipa Broza Tita i Komunističke partije Jugoslavije u realizaciji ideje o šesteročlanoj jugoslavenskoj federaciji i posebno o mjestu koje je federalna jedinica Bosna i Hercegovina imala u tom procesu u godinama pred Drugi svjetski rat i u prve dvije godine rata, sve do Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu u studenom 1943. godine. Opće direktive Kominterne još potkraj dvadesetih i u tridesetim godinama bile su da se buduća socijalistička / komunistička Jugoslavija mora graditi na drugačijim principima od tadašnje monarhističke Jugoslavije, dakle da se protivi "monarhiji, hegemoniji i tlačenju ne-srpskih naroda" (kako je Tito govorio). Stavovi Josipa Broza Tita o jugoslavenskom federalizmu su logična pozicija jednog hrvatskog komuniste koji živi u Zagrebu i iz Zagreba promatra događaje u monarhističkoj Jugoslaviji. Tito je razvijao neku "hrvatsku varijantu jugoslavenstva". Za njega je federacija bila logično, realistično i konkretno rješenje. Na taj je način vidio i Bosnu i Hercegovinu kao ravnopravnu članicu federacije (iako su neki njegovi bliski suradnici imali drugačije mišljenje). Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ u Zagrebu u listopadu 1940. godine ustvrdio je kako su "Bosna i Hercegovina jedno, zbog vjekovnog zajedničkog života, bez obzira na vjeru". Potom je takav stav dalje razvijao i konačno realizirao na zasjedanju u Jajcu.

Ključne riječi: Josip Broz Tito, KPJ, Bosna i Hercegovina, federacija, Jugoslavija

Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu 29. i 30. studenoga 1943. odlučeno je da Jugoslavija bude federativna republika sa šest jedinica od kojih je jedna bila Bosna i Hercegovina. Iako je i nakon toga bilo mnogo dvojbi i diskusija o toj odluci, jajačka je rezolucija bila i ostala temelj jugoslavenskog federalizma, pa tako i državnopravnog položaja BiH, kakvi su, više-manje neizmijenjeni, opstojali gotovo pola stoljeća, sve do početka devedesetih godina. Kako je do te odluke došlo?

* Akademik, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. E-mail: ivo.goldstein@ffzg.hr

Ključna osoba u uobličavanju svih tih odluka bio je Josip Broz Tito. Da bi se razumjelo zašto je to tako bilo, valja se vratiti u prethodne godine i analizirati širi kontekst događanja. Tito je ideju federalizma uobličavao i izgrađivao na temelju partijskog stava, definiranog još 1920-ih, da je federacija jedina formula održivosti višenacionalne jugoslavenske države.¹

Uoči 1. svibnja 1928. Josip Broz s potpisom Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb piše proglas “Radnicima i radnicama grada i sela”: “Komunistička partija poziva vas da Prvoga maja demonstrirate svoju vjernost zastavi i parolama svjetske revolucije ... poziva vas na borbu protiv kapitalizma i buržoazije, da se Prvoga maja priključite proletarijatu cijeloga svijeta ... Protiv reakcije, terora i pripremanja generalsko-fašističke diktature ... Protiv monarhije, hegemonije i tlačenja ne-srpskih naroda, za pravo opredjeljenja svih naroda Jugoslavije do otcjepljenja ... Živila Komunistička internacionala! Živila svjetska revolucija! Živio komunizam!” (Tito 1980, t. 1: 105-106)²

Međutim, osim općeg protivljenja “monarhiji, hegemoniji i tlačenju ne-srpskih naroda” te zagovaranja “prava na samoopredjeljenje”, u to vrijeme nisu ni Tito, a ni drugi članovi KPJ imali bilo kakav detaljniji ili razrađeniji program o tom pitanju. A pitanja je bilo mnogo – koje jugoslavenske regije proglasiti sastavnicama federacije, kako ustrojiti odnose između njih, naposljetku i kako ih razgraničiti. Te je dileme Tito postupno počeo razrađivati već 1934. godine, kada piše Pokrajinskom komitetu KPJ za Sloveniju: “Jedna od naših temeljnih parola treba da bude oslobođenje sviju naroda Jugoslavije ispod velikosrpskog ugnjetavanja. Mi moramo stati na čelo nacionalnooslobodilačkog pokreta.” Na prijelazu iz 1936. u 1937. godinu, dakle u mjesecima prije dolaska na čelo KPJ: “Hrvatski, slovenački, srpski, makedonski i

¹ Autor ovog teksta te Titove ideje smatra logičnima i politički ispravnima (iz mnogo razloga, od kojih su neki obrazloženi u tekstu). Za drugačije mišljenje vidi naznake u: Nadoveza 2011. Nadoveza ne daje o tom pitanju konačne odgovore, već tvrdi kako je “pred istoričarima da sagledaju posledice Titove političke aktivnosti”, ali formulacije u njegovu tekstu, poput da su “tokom dve decenije postojanja monarhističke Jugoslavije Titu svi njeni državnici bili velikosrbi”, da se za vrijeme rata “narodnooslobodilački pokret pred međunarodnim faktorima etablirao kao jedini koji se bori protiv nemačkog okupatora” (a koji bi to bio drugi koji se borio?!) itd. govore o ideološkim i političkim stavovima autora. Najviše govori formulacija da je Tito “suštinski uticao na definisanje teritorijalnih granica unutar Jugoslavije, pa samim tim i na određivanje granica srpskog naroda” te da je on “apostrofirao u delu javnosti kao ključna osoba koja je snažno podržavala proces jačanja makedonske, crnogorske i muslimanske nacije”. Nadovezini navodi “o granicama srpskog naroda” (a ne Srbije, BiH ili neke treće zemlje) na tragu su tvrdnji nekih historiografskih krugova, ponajprije u dijelu srpske historiografije, kako su granice uspostavljene nakon 1945. tek “administrativne”, “plod cjenkanja unutar rukovodstva”, vidi npr. Pavlowitch 1992: 50.

² Vidi, opširno, o različitim aspektima Titova djelovanja, Goldstein i Goldstein 2015, na raznim mj.

crnogorski narod treba da se na demokratski način izjasne kako žele da urede svoje međusobne odnose u državnoj zajednici. Isto tako, narod u Vojvodini i BiH ima pravo da se izjasni o svom odnosu u državnoj zajednici.” Zaključio je kako “nema demokracije bez nacionalne slobode (ovo treba ponavljati u Beogradu) i nema nacionalne slobode bez demokracije (ovo opet u Zagrebu)” (Jelić 1980: 82; Tito 1980, t. 3: 33-36).³

Tito i njegovi suradnici već su i prije rata spoznali da nijedan politički pokret u predratnoj i ratnoj Jugoslaviji ne može biti uspješan bez jasnih stavova o rješavanju nacionalnog pitanja. Tito je već 1928. konstatirao da je u Jugoslaviji na djelu “nacionalno ugnjetavanje svih nesrpskih nacija sa strane vladajuće krupne srbijanske buržoazije i dvora”, odnosno da je “kapitalistička klasa u Jugoslaviji na čelu sa srpskom hegemonističkom buržoazijom i dvorsko-militarističkom klikom bezobzirna u pljačkanju radnog naroda i proganjanju radnika i seljaka”. U kasnijim je godinama u mnogo navrata isticao kako je “baš nacionalno ugnjetavanje i neravnopravnost omogućila fašističkim osvajačima da lako porobe dijelove Jugoslavije”. Naposljetku je nacionalni program sažeo u rečenici: “KPJ i dalje će se boriti za bratsku, slobodnu i ravnopravnu zajednicu svih naroda Jugoslavije ... protiv velikosrpskih hegemonista koji teže ponovnom ugnjetavanju svih naroda Jugoslavije.” (Tito 1980, t. 1: 83, 105; 1942; Dedijer 1953: 340)⁴ Teza Noela Malcolm (1995: 243) da je u toj politici bilo “zanesenjačkog teoretiziranja i bezdušnog oportunizma”, a sve pod direktnim utjecajem Staljinova načina rješavanja “nacionalnog pitanja”, dobrim je dijelom točna. No, u Titovu pozivu ima i puno pravde i pravednosti, što ga je činilo životnim i priskrbilo mu tisuće fanatiziranih sljedbenika. I taj poziv nisu prihvatili samo muškarci sposobni za borbu nego i mnogi članovi njihovih obitelji, ali i drugi. A kad je taj poziv prihvaćen, bilo je logično da se nekako “u paketu” lakše prihvati i rješavanje nacionalnog pitanja putem federativnog ustroja jugoslavenske zajednice. (Tito 1983: 290; Goldstein i Goldstein 2015. 216; v. i Humo 1974: 755)

U dijelu javnosti koji im je bio naklonjen komunisti su od 1929. stjecali ugled beskompromisnih boraca protiv represivnog režima. Podrazumijevalo se da su komunisti odlučni u svojim namjerama, da su vođeni željeznom disciplinom, da na svakom koraku iskazuju vjeru u “pobjedu proletarijata” i, što je najvažnije, nijednog trenutka nisu smjeli posumnjati u ispravnost odluka viših partijskih tijela. Za vrijeme rata, partizani nisu bili u mogućnosti štititi

³ S pitanjem identiteta BiH povezan je i nacionalni identitet bosanskohercegovačkih Muslimana – vidi Purivatra 1972: 99-106. Muslimani su, naprimjer, kao zasebna nacionalna skupina bili registrirani na kongresima u Beču (1926) i Dresdenu (1928).

⁴ Marc Biondich (2011: 147) tvrdi: “Titovi partizani bili su jedina grupa sposobna da se suoči s nacionalnim pitanjem, ali ne i nužno da ga riješi.”

naseljena mjesta na duži rok, niti su to nastojali činiti, ali je pažljiva i vrlo stroga organizacija vlasti na privremeno oslobođenim teritorijama ulijevala povjerenje stanovništvu. Osim toga, na području NDH partizani su bili znatno efikasniji u obrani srpskih sela od ustaškog nasilja, pa su među Srbima u Hrvatskoj i BiH stekli mnogo jači oslonac negoli četnici. A bili su često i efikasniji u obrani hrvatskih i muslimanskih sela od četničkog nasilja (kako su pokazali događaji u vrijeme četničkih masovnih zločina nad Hrvatima i Muslimanima u listopadu 1942. u Dalmaciji, u kraju oko Dugopolja i u dolini Cetine, kao i u srednjoj Bosni, u dolini Rame).

Iz ideoloških postavki i provedbenih praksi kakve je KPJ imala do rata, proizašao je i tročlani program KPJ proveden od 1941. do 1945. godine. On se, apstrahirajući neke nijanse koje su se mijenjale ovisno o trenutku i mjestu, može svesti na tri elementa: kao prvo, odlučna borba protiv nacifašizma i njegovih domaćih sljedbenika kao globalno i lokalno najneposrednijeg i najpogibelnijeg neprijatelja. Drugo, održavanje jugoslavenske zajednice, ali bitno reformirane na bazi ravnopravnosti naroda, protivno dotadašnjoj velikosrpskoj hegemoniji. I treće, poslijeratna uspostava jednostranačke vlasti i socijalističkog poretka s osloncem na SSSR.

Tito je u više navrata žestoko napadao velikosrpstvo: na početku rata smatrao je kako će ta ideja postati “nesumnjivo glavni neprijatelj oslobodilačke borbe” u trenutku pobjede nad okupatorom, jer je “reakcionarni velikosrpski centar opasan za sve narode Jugoslavije”. Tijekom rata, u rujnu 1944., dosljedno je oponirao svim stavovima koji su naginjali “srbovanju”, makar samo i u naznakama. Tako je kritizirao Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju, predbacujući mu što u jednoj okružnici ističe vodeću ulogu srpskog naroda u “rešavanju budućnosti ostalih naroda Jugoslavije”. Trebalo je pisati, tvrdio je Tito, kako “srpski narod u antifašističkoj borbi obezbjeđuje svoju nezavisnost i ravnopravnost s ostalim narodima Jugoslavije”. Srpskim je komunistima kao “glavnu političku zadaću” nametao “najodlučniju borbu protiv reakcionarnog velikosrpskog centra”. Tražio je da se “oštro istupi protiv pokolja Muslimana i Hrvata od strane velikosrpskih elemenata i otkrije srpskom narodu kome koriste takvi pokolji”. (Tito 1980, t. 8: 12; t. 23: 165)

Na sličan je način hrvatskim i bosanskohercegovačkim komunistima davao direktive da i u ideološkom, a ne samo u vojnom pogledu oponiraju ustašama (što i nije bilo teško, jer su im to bili glavni neprijatelji), ali i Mačeku i HSS-u. Bio je, dakle, dosljedan u traženju da komunisti ponajprije kritiziraju nacionalizam i šovinizam koji dolazi iz njihove sredine i prvenstveno osuđuju zločine koji su napravili tobožnji borci za interese njihove nacije.

Neovisno o općim direktivama Kominterne, stavovi Josipa Broza Tita o jugoslavenskom federalizmu logična su pozicija jednog hrvatskog komuniste koji živi u Zagrebu i iz Zagreba promatra događaje u monarhističkoj Jugoslaviji. Tito je razvijao neku “hrvatsku varijantu jugoslavenstva”. Za njega je federacija bila logično, realistično i konkretno rješenje: tu je ideju razvijao na temeljima općeprihvatljivih premisa da su jugoslavenski narodi etnički bliski, da u širim slojevima postoji osjećaj zajedništva unutar južnoslavenske zajednice, pa i osjećaj panslavizma. Također, Tito je smatrao da se federativna ideja može nadograđivati na proleterijski internacionalizam koji je bio prisutan među komunistima, lijevim intelektualcima, kao i u radničkim slojevima. (Bakić 2011: 43-44; Kuljić 1998: 276; Nadoveza 2011: 298) Dosljedno se i vrlo jasno distancirao od integralnog jugoslavenstva. Zalagao se za “monolitnu Jugoslaviju”, ali nije imao ništa protiv da se “voli svoja nacija, Hrvatska ili Srbija”, jer to “ne znači negirati opću našu zemlju – Jugoslaviju. Naprotiv, voljeti svoju federalnu jedinicu – znači voljeti monolitnu Jugoslaviju ... Nije Rijeka samo hrvatska nego i jugoslavenska. Nije Beograd samo srpski nego i jugoslavenski.” (Petranović 1993: 39; 1988: 73)

Do praktičnih je rješenja dolazio postupno – bilo je u tome lutanja, traženja rješenja, ali je opredjeljenje za federaliziranu Jugoslaviju bilo nedvojbeno. Naprimjer, 1937. Tito je bio glavni promotor u realizaciji osnivanja KP Slovenije i Hrvatske. Kako je pokrajinski komitet za BiH osnovan 1938. godine, logičan bi daljnji korak bio da se osnuju i komunističke partije u drugim “pokrajinama”, odnosno da se osnuju KP za BiH, kao i za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju, i Vojvodinu. No, taj je projekt pričekao još neko vrijeme, za BiH je stigao tek nakon rata.

Rukovodstvo KPJ je nakon potpisivanja sporazuma Cvetković – Maček isticalo kako on “ne obuhvata demokratsko rješenje svih pitanja za koje su se narodi Jugoslavije borili, pa čak ni potpuno rješenje hrvatskog pitanja” (Jelić 1981: 255). U prvomajskom proglasu 1940. KPJ je osudila “nastojanja srpske i hrvatske buržoazije da podijele BiH i Vojvodinu” (Purivatra 1974: 53). Međutim, sporazum Cvetković – Maček nije bio “sporazum hrvatske i srpske buržoazije”, kako su tvrdili komunisti, već sporazum hrvatske političke elite s beogradskim dvorom. (Boban 1965, na raznim mj.) Postojala je tada i ideja da se na preostalom dijelu današnje BiH (dakle na prostoru Vrbaske i Drinske banovine) oformi srpski entitet. U krugovima Jugoslavenske muslimanske organizacije, i u doba Mehmeda Spahe i u doba njegova nasljednika Džafara Kulenovića, stalna je ideja da se stvori autonomna muslimanska jedinica. (Purivatra 1972: 103; opširno: Hasanbegović 2012: 503-724) No, komunisti su kritizirali i JMO, tvrdeći da ne zastupa interese “narodnih masa, te da je

izjašnjavanje vođe te građanske stranke za autonomiju dio njihove demagoške politike” (jer se, uistinu, njihov kriticism stišavao kako su dobivali ministarske položaje te beneficije za sebe i suradnike). Komunisti su tada, a i kasnije, s pravom isticali kako “naše shvatanje autonomije nema ništa zajedničkog s parolama bosanskog begovata” (Borovčanin 1979: 171). Između ostaloga, u kontekstu građanske politike Spaho i Kulenović nisu imali nikakvih izgleda da uspiju, jer su se njihovi partneri tome žestoko protivili.

Tako će ideju federalne BiH biti moguće isključivo realizirati provedbom politike KPJ i Tita osobno. Oni su tvrdili da se bore “za ravnopravnost Muslimana, Hrvata i Srba u BiH” koja je označena kao “zajednički interes radnika i seljaka” (Hadžirović 1990: 206). Stav KPJ o identitetu i autonomiji BiH izražen je u Trećem otvorenom pismu bosanskohercegovačke studentske omladine od 1. prosinca 1939. godine, dakle koji mjesec nakon sporazuma Cvetković – Maček. Oni ističu kako je važno pravilno riješiti nacionalno pitanje u BiH, kako od toga “zavisi umnogome pobjeda demokratije u Jugoslaviji” te da u BiH “nije moguće postaviti granicu između Srba i Hrvata, a da ona ne bude teška nepravda prema Srbima, Hrvatima ili Muslimanima” (Purivatra 1972: 101). Sljedeći važan događaj u izgradnji ovog stava bila je pokrajinska konferencija KPJ za BiH, održana 27–28. srpnja 1940. u Sarajevu (opširno: Borovčanin 1979: 59-60; Šarac 1972: 151-153).

Međutim, KPJ je u to doba na današnjem teritoriju BiH bila slaba (imala je 164 člana), njezine aktivnosti prema širim slojevima bile su prilično skromne i tek se pred rat intenziviraju (neki su komunisti, poput Stjepana Đakovića i Ise Jovanovića, bili poslani iz drugih dijelova Jugoslavije u BiH kako bi u tome pripomogli), pa su i uspjesi komunista u propagiranju ideje federalizma (“autonomije”, kako se to onda nazivalo) također bili skromni. (Šarac 1972: 147-153; vidi i Humo 1974: 755)

U razvoju ideje federalizma bitne su bile odluke Pete zemaljske konferencije KPJ održane u listopadu 1940. u zagrebačkoj Dubravi. Tijekom diskusije o nacionalnom pitanju (ne u svom referatu, u kojem se ponajviše bavio organizacijskim pitanjima!) Tito je jasno iskazao stav prema jednom od najosjetljivijih pitanja, onom o postojanju i razgraničenju u BiH i oko nje: “Bosna je jedno, zbog vjekovnog zajedničkog života, bez obzira na vjeru” (o Titovim stavovima 1940. godine: Tito 1980, t. 6: 43). Diskusije su bile prilično otvorene – član bosanskohercegovačke delegacije Stjepan Đaković tražio je da se “više pažnje posveti BiH”. Pristaje na to da “Livno literaturu prima iz Zagreba”, ali da se računa da “pripada Bosni”. Već i po samom konceptu konferencije vidjelo se da se maksimalno poštuje složena struktura KP, odnosno činjenica da su delegati dolazili na konferenciju kao članovi delegacija

pojedinih zemalja. I diskusija se vodila tako da su se na pojedine referate morale očitovati te delegacije (kao danas predsjednici stranačkih klubova u parlamentima), pa su se u ime Bosne i Hercegovine javljali naizmjenice Mustafa Pašić, Stjepan Đaković i Đuro Pucar. (Damjanović (et al.) 1980: 197, 206, 209, 211)

Na konferenciji u referatu o nacionalnom pitanju Milovan Đilas (referat nije sačuvan) iznio je stav da “muslimani nisu etnička grupa, već ili Srbi ili Hrvati”. O tome je kritički diskutirao Mustafa Pašić, tvrdeći da se samo “muslimanska elita osjeća kao Srbi ili Hrvati”, a narod “kaže da je Bosanac, a ne Srbin ili Hrvat” (Purivatra 1972: 104; v. i: Damjanović (et al.) 1980: 210-214; Höpken 1994: 223). Međutim, zasebni identitet BiH u odnosu na druge dijelove tadašnje Jugoslavije nije došao u pitanje: tada je zaključeno kako se valja boriti “protiv pokušaja srpske i hrvatske buržoazije da međusobno dele BiH i ne pitajući narode tih oblasti. Mi komunisti smatramo da narodi BiH treba da se sami slobodno opredele i nađu rešenje za uređenje u tim oblastima putem autonomije i slično.” Na Petoj zemaljskoj konferenciji pojmovi “federacija”, “federalizam” i “autonomija” još ni izdaleka nisu bili razjašnjeni. Iako je jasno da su jugoslavenski komunisti s Titom na čelu tada odlučili da će u budućoj državi koju oni budu osnivali Bosna i Hercegovina biti zaseban, autonomni teritorij, nisu još bili načistu da li ona treba biti entitet ravnopravan drugima. (Damjanović (et al.) 1980: 239)

Pokrajinski komitet KPJ za BiH predstavljala su na Petoj zemaljskoj konferenciji petorica delegata: Stjepan Đaković, Isa Jovanović, Pašaga Mandžić, Mustafa Pašić i Đuro Pucar. Oni su, osim po sposobnosti i vjernosti Partiji, izabrani i po nacionalnom ključu – po dvojica Srba i Muslimana te jedan Hrvat. Jedini od njih koji nije bio rođen u BiH bio je Jovanović. Sva petorica su 1941. otišli u partizane, jedini je Đaković već u ranoj fazi rata bio u Hrvatskoj – ranjen je početkom 1942. i zarobljen na Velikoj Kapeli. Kasnije je ubijen u ustaškom zatvoru u Zagrebu. U isto je vrijeme Pašić poginuo kod Konjica. Preostala trojica preživjela su rat, Jovanović se 1943. vratio u rodnu Vojvodinu. Pucar i Mandžić napravili su respektabilne karijere. No, važniji od njih dvojice bio je i za vrijeme rata i nakon njega Rodoljub Čolaković, još od predratnih godina bliski Titov suradnik. Važno je ove činjenice znati zbog toga što je dijelom postojao, a dijelom nije postojao kadrovski kontinuitet u vrhu bosanskohercegovačkog rukovodstva koji je ideje prije rata i u prvoj fazi rata o federalnoj BiH mogao do kraja 1943. i realizirati. (Biografije delegata, u: Damjanović (et al.) 1980: 407, 410, 416-417, 421, 423-424)

U svibnju 1941. Pokrajinski komitet za BiH izdaje proglas: obraća se “radnom narodu BiH”, a potom i posebno Srbima, Muslimanima, Hrvatima i Je-

vrejima. Već je 13. srpnja 1941. godine na sjednici Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH formiran glavni štab za BiH pod nazivom Vojno rukovodstvo za BiH koji je ujesen preimenovan u Glavni štab NOP odreda BiH. Rasformiran je sredinom 1942. godine, a njegovu ulogu preuzeo je Vrhovni štab NOV i POJ, koji se u najvećem periodu Narodnooslobodilačke borbe, od siječnja 1942. do lipnja 1944., nalazio na teritoriju BiH. U ovoj Titovoj odluci, iako su politički razlozi govorili da se glavni štab za BiH ne ukida, vojnostrateški su tada presudili, što je i razumljivo.

Kako mu je federalizam bio jedna od čestih tema, evoluciju Titovih razmišljanja i stavova lako je pratiti: u kolovozu 1941. govori o ustanku “svjesnih radnika i rodoljubive inteligencije Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, BiH” (Makedoniju je vjerojatno ispustio zbog toga što u njoj ustanak još nije počeo). Nešto kasnije pod nazivom “oblasti” spominje šest budućih republika, ali i “Sandžak, Vojvodinu i Dalmaciju”, što znači da federativnu koncepciju o šest republika još nije definitivno domislio (Tito 1980, t. 5: 8, 146; t. 6, na raznim mj.; Damjanović 1972: 275). No, na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću već se jasno govorilo o budućoj, obnovljenoj Jugoslaviji koja bi trebala biti “bratska zajednica Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, BiH i Makedonije”.

Titove projekcije federalizma buduće države valja staviti u širi kontekst. Partizani su se ustaškim i četničkim šovinističkim programima suprotstavljali jugoslavenskim programom “ravnopravnih naroda”, ponajprije mješovitim nacionalnim sastavom svojih jedinica, što posebno važi za Hrvatsku i BiH. Kako bi taj program na najjednostavniji način približio ljudima, Josip Broz Tito lansirao je i često ponavljao parolu “bratstvo i jedinstvo”. U Borbi ujesen 1941. isticao je kako je “stvarajući bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, KPJ organizirala oružanu borbu protiv okupatora”.

“Bratstvo i jedinstvo” je parola koju je Tito istaknuo na početku rata, ali ju je u prethodnim godinama postupno smišljao. Ta se geneza može pratiti u tekstovima koje je pisao otkako je postao prvi čovjek KPJ. Tako se u proglasu o osnivanju KP Slovenije 1937. ističe da tim činom “slovenski komunisti nisu oslabili svoju povezanost i čvrsto jedinstvo s bratskim komunističkim partijama ostalih jugoslavenskih naroda”. U istovrsnom dokumentu – u slučaju KP Hrvatske – hrvatski komunisti naglašavaju “ideju nacionalne slobode, ravnopravnosti i bratstva među narodima”, zalažu se za “slogu i bratski sporazum između svih naroda u Jugoslaviji” (Petranović i Zečević 1980: 604, 608; Matković 2006: 336; Roksandić 2011: 37).

Od tvrdnji o “čvrstom jedinstvu”, “bratskom sporazumu”, “povezanosti”, “slozi”, “nacionalnoj ravnopravnosti” do sintagme “bratstvo i jedinstvo” bio

je potreban samo malen korak. Sintagma, zapravo parola, kratka je i jezgro-vita, vrlo jednostavna, gotovo do banalnosti, ali zbog toga ne manje važna. Oni obrazovaniji doživljavali su je kao neku filozofsku kategoriju, poput Jare Ribnikar, dugogodišnje Titove bliske suradnice, jer je ona predstavljena na političkoj sceni u trenucima kad su narodi na jugoslavenskom prostoru već duboko zaglibili u međuetničko nasilje i rat. (Zafranović 2011; Tito 1959: 23)

S parolom “bratstvo i jedinstvo” tijesno je povezana parola “Smrt fašizmu – sloboda narodu”. Ona je nastala u godinama uspona fašizma uoči Drugoga svjetskoga rata i nije bila jugoslavenski specifikum, poput “bratstva i jedinstva”. (Roksandić 2011: 29)

Tijekom rata Tito je “bratstvo i jedinstvo” objašnjavao jednostavnim riječima: “Naša parola bila je bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije. Mi smo činili sve napore dokazujući ogorčenom srpskom življu i zavedenim četnicima da svi Hrvati nisu zlikovci, da svi muslimani nisu zlikovci, već samo jedan mali dio u ustaškim odredima, koji pod vodstvom Nijemaca vrše zlodjela. Dokazivali smo svim mogućim načinima ojađenom muslimanskom i hrvatskom življu da Srbi nisu zlikovci, nego da zvjerstva vrši samo šaka četnika Mihailovića, Pećanca i Nedića. Bio je to naporan rad...” Tito je izgovarao te riječi baš dok je boravio na teritoriju BiH. Vrlo je dobro bio obaviješten kako o ustaškim pokoljima nad Srbima, tako i o četničkim osvetničkim akcijama u muslimanskim i hrvatskim selima (naprimjer, u istočnoj Hercegovini i istočnoj Bosni, u zapadnoj Bosni i njoj susjednoj Lici itd.). U zajedničkom proglasu Centralnog komiteta KPJ, Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, Vrhovnog štaba i Glavnog štaba za BiH “narodima BiH” u siječnju 1942. tvrdi se manje-više isto: u prvom paragrafu navode se poimenično Srbi, Muslimani i Hrvati, da bi u sljedećem bili pozvani Muslimani i Hrvati u obranu “srpske braće u BiH”, a potom se Srbima poručuje da pronađu “u srpskom narodu izdajice” i obračunaju se s onima koji zlostavljaju “muslimane i Hrvate”. (SKBiH 1953: 7-10)

Titova oslobodilačka vojska činila je onu treću stranu između ustaša i četnika koja je stvorila svojevrstan most između s jedne strane Hrvata i Muslimana-Bošnjaka, a s druge Srba, sprečavajući da ustaški zločini izazovu slijepi revanšizam sa srpske, a četnički zločini s hrvatske i muslimanske strane. Tito je već 1941. kao jedan od prioriteta isticao “borbu protiv raspirivanja nacionalne mržnje” i u siječnju 1942. pokazivao to na djelu: “Mi se nismo zaustavili na držanju pozicija protiv ustaša, nego smo počeli i temeljito čistiti pozadinu od svih sumnjivih pljačkaških četničkih elemenata”, a sandžačkim komunistima naređivao je da “Partija mora u središte političke akcije postaviti parolu jedinstva Muslimana i Srba u Sandžaku”. Potom je poručivao pripadnicima svih triju naroda: “Imperijalistički razbojnici (misli na naciste

i fašiste – op. aut.) stvoriše pakleni plan za istrebljenje naroda u BiH. Oni su vas uspjeti zavaditi među sobom da se vi sami uništavate ... oni su posijali sjeme razdora i mržnje.” Bile su to jednostavne, lako shvatljive rečenice koje su bile i istinite: “Podli fašistički okupator stavio je ustaškim banditima oružje u ruke da kolju vas i vaše i porodice, da pale vaše domove, našao je isto tako u srpskom narodu izdajice kojima daje oružje da kolju nedužne Muslimane i Hrvate, pa pale njihove domove.” (Tito 1980, t. 8: 75, 123-124, 136; Dedijer 1981: 589-590; Bećirović 2012: 102)

U konkretnim situacijama bio je vrlo otvoren – u proljeće 1942. tražio je od Glavnog štaba Hrvatske da se “u partizanske jedinice uvlači što više Hrvata. Pazite na odnos Srba i Hrvata” te je vrlo dobro uočavao da “dok u vašim redovima ne prevladaju Hrvati, ne možete računati na potpuni upliv na hrvatske mase” (Tito 1980, t. 9: 205; opširnije: Goldstein i Goldstein 2003: 247-268).

Partizani s Titom na čelu bili su dobrim dijelom zaslužni što se Srbi, Hrvati i Muslimani-Bošnjaci nisu znatno jače, totalno zakrveli u bjesomučnom i neobuzdanom građanskom ratu, jer su znatan broj pripadnika svih triju naroda okupili u istu vojsku protiv zajedničkog neprijatelja – njemačkog okupatora i njegovih kvislinških satelita. Bilo je i osvetničkih partizanskih akcija paleža i ubijanja, ali znatno manje nego ustaških i četničkih i mahom su to bili ekstremni slučajevi. Milovan Đilas to je opisao jednostavnim riječima, govoreći o toplom dočeku koji su partizanskom vodstvu priredili “muslimanski i pravoslavni stanovnici” Nove Varoši (na jugozapadu Srbije) – “za razliku od ustaša i četnika, mi nismo bili prijetnja nijednoj vjeri ili naciji”. (Đilas 1980: 124)

Komunističkom se pokretu u to vrijeme pristupalo s vrlo različitim motivima: etičkim, intelektualno-filozofskim, političko-ekonomskim, pa i s motivima čovjeka razočaranog u neke druge pokrete ili ideologije. Motivi Josipa Broza bili su primarno i dominantno klasni, proletersko-klasni u doslovnom Marxovu smislu, o čemu njegovi najraniji članci najrječitije svjedoče. On je postao komunist prije nego što je zavirio u Marxa, instinktom buntovnog radnika koji se osjeća klasno potlačen i želi sudjelovati u borbi za poboljšanje društveno-ekonomskog položaja svoje klase, a kroz to i sebe samoga. Taj praktični i pragmatični osnovni pristup, oslobođen teoretiziranja i intelektualnih dilema, još će dugo prevladavati u djelovanju Josipa Broza Tita unutar KPJ, a donekle i poslije, kad dođe na vlast. U tom smislu i inzistiranje na BiH kao federalnoj jedinici u budućoj državi bilo je pragmatično, jer se smatralo da takav teritorijalni ustroj stvara najbolju bazu za poslijeratno smirivanje i stabilizaciju, nakon masovnih zločina za vrijeme rata.

Naime, propagatori hrvatskih i srpskih radikalnih nacionalnih rješenja namijenili su vlastitom nacionalnom korpusu na području BiH ulogu svojevr-

snog predziđa novih državnih tvorevina. Pritom su i jedni i drugi računali barem na dio muslimanskog stanovništva – ustaše su se oslanjali na teze Ante Starčevića o bosansko-hercegovačkim Muslimanima kao “cvijetu hrvatskog naroda”, uključili ih u hrvatski nacionalni korpus i vodili posebnu politiku pridobivanja. Tako je vojskovođa Slavko Kvaternik dan poslije proglašenja NDH uputio proglas Muslimanima, “najkorjenitijem i najplemenitijem dijelu velikog i junačkog hrvatskog naroda” (Pekić 1942: 82). Mile Budak je u govoru u Slavonskom Brodu u lipnju 1941. tvrdio kako nema više “Turaka” – “to je najčišća hrvatska krv”, “nema više kaura, to je isto tako najčišća hrvatska krv. Treba složnog razumijevanja, treba složnog rada i neizmjerne političke vjere u katolika i muslimana”.⁵ Ustaše su polučili slabe rezultate, podrška Muslimana NDH, ionako skromna na početku rata, protokom vremena je bivala sve manja. Još je manja bila podrška Muslimana četnicima – Ismet Popovac, Hamdija Čengić i Mustafa Mulalić samo su neki od marginalaca koji su im se priklonili. (O Popovcu: Redžić 1998: 365 i drugdje; Kisić-Kolarnović 2001: 206, 274, 294; vidi i: Goldstein 2014: 11-126)

Onima “drugima” i “drugačijima” ustaše i četnici su u pravilu namijenili podređenu ulogu. Njihovi programatski dokumenti obično taj položaj jasno ne definiraju, ali iz svega što se pisalo, a kasnije i činilo, jasno je da se smatralo da bi promjene trebale biti temeljite i da će navodni neprijatelji Srba i Hrvata na neki način biti kažnjeni za ono što su (tobože) učinili. Međutim, u konačnici su se takvi projekti znali izvrnuti u svoju suprotnost pa su nacionalna “predziđa” znala postati i žrtve. Jedini realni mogući način smirivanja tih ekstremnih ideologija bio je svojevrsni teritorijalni kompromis, a kako samostalna BiH nije bila moguća sve do devedesetih godina 20. stoljeća, jedino je praktično rješenje bio jugoslavenski okvir.

U izgradnji federalnog ustroja buduće države Tito se bavio i drugim dijelovima njezina teritorija, uglavnom po istom obrascu. Naprimjer, u slučaju Crne Gore: na Petoj zemaljskoj konferenciji 1940. naglasivši kako postoji “sistem nacionalnog ugnjetavanja makedonskog, crnogorskog, slovenskog i drugih naroda Jugoslavije” traži da se “postavi pitanje Crne Gore”. Otad, pa do jeseni 1943. njegova briga o crnogorskom pitanju bila je stalna, pa je neposredno pred zasjedanje u Jajcu 15. studenoga organizirano i zasjedanje ZAVNO Crne Gore i Boke (Andrijašević i Rastoder 2006: 426-427). Na taj su način i Crnogorci mogli u Jajce poslati svoje legitimne predstavnike.

Tito se bavio i Makedonijom – isticao je kako je “naročito važno da se postavi makedonsko pitanje”. Uostalom, u godinama pred rat Tito i vodstvo

⁵ *Hrvatski narod*, Zagreb, 17. VI. 1941: 15; o širim aspektima te politike postoji golema literatura, vidi: Goldstein 2006: 259-278; 2007: 144-161; Redžić 2000: 149.

KPJ je u kontaktima s KP Bugarske i KP Grčke isticalo kako Makedonija nije ni srpska, ni bugarska, ni grčka, nego makedonska, i kako Makedonci “nisu ni Srbi, ni Bugari, ni Grci, oni su Makedonci”. Stvar je makedonskog naroda da suvereno odlučuje o uređenju Makedonije – o tome je govorio i jedan proglas s kraja 1940. godine. Na početku rata među makedonskim komunistima bilo je lutanja (Pokrajinski komitet Makedonije je u kolovozu 1941. odlučio da se priključi KP Bugarske i time *de facto* prizna bugarsku okupaciju Makedonije), pa je Tito uime KPJ oštro reagirao – smijenio je Metodija Šatorova s funkcije sekretara Pokrajinskog komiteta te ga isključio iz KPJ, a na njegovo mjesto postavio Lazara Koliševskog, u kojeg je imao apsolutno povjerenje. Međutim, partijska je aktivnost u Makedoniji bila u sljedeće dvije godine relativno slaba, pa slijedom toga i snaga partizanskog pokreta. Tako se u Makedoniji prije jajačkog zasjedanja nije uspjelo organizirati zasjedanje na kojem bi se odabrala delegacija i nitko iz Makedonije nije stigao u Jajce. Usprkos tome, Tito se nije pokolebao u stavu da je Makedonija jedna od šest federalnih jedinica. (Scotti 1980: 69; Veljanovski 2011: 283-296)

Iza kulisa bilo je tada velikih razlika u razmišljanjima o budućem federalnom ustrojstvu. Tako je Tito potkraj 1942. morao oštro presjeći svaku ideju o osnivanju autonomnog srpskog teritorija u Hrvatskoj, što je predlagao Moša Pijade (no, to nije bio Pijadin hir ili izmišljotina, jer se o tome razmišljalo – naime, paralelno je postojala KP Hrvatske kao i Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju). Dedijer svjedoči da se Moša od Tita “vratio dvaput brže nego što je otišao”. Potom je u listopadu 1943. smatrao kako mora susprezati hrvatske nacionalne težnje, naime, prigovarao je da su odluke ZAVNOH-a o priključenju otuđenih dijelova hrvatskog teritorija “separatizam”. Da je bilo po njegovu, više bi se naglašavalo da su ti teritoriji vraćeni Jugoslaviji. (Sirotković 1995: 525; Giron 2004: 200; Dedijer 1981: 903; 1984: 171; Nadoveza 2011: 304)

Na V. zemaljskoj konferenciji 1940. odlučeno je, na Titov prijedlog, da se Oblasni komitet Kosova i Metohije odvoji od Pokrajinskog komiteta za Crnu Goru, Boku i Sandžak i direktno veže za CK KPJ, čime se počelo voditi računa o posebnosti Kosova. Odluke jajačkog zasjedanja omogućile su Titu da se počne baviti i oduvijek “vrućim” kosovskim pitanjem. U pismu CK KP Albanije u prosincu 1943., poštujući boljševički postulat o samoopredjeljenju, tvrdi da “Albanci na Kosovu i u Metohiji imaju pravo da se opredijele kuda hoće i kako žele”. Međutim, odmah vrlo pragmatički kaže da je to “teoretski stav” i da bi tako stvorena “Velika Albanija” bila “igračka u rukama imperijalista”. Iz daljnjeg teksta zapravo slijedi da se Tito čvrsto protivi promjeni granica, čime je zapravo završio diskusiju o mogućem izdvajanju Kosova iz Jugoslavije i prije negoli je ona i počela (time je, izravno, pomagao izgradnji

šesteročlane federacije, a neizravno i uspostavi federalne BiH). (Tito 1980, t. 18: 5; Damjanović 1972: 275)

Nakon spašavanja golih života za vrijeme operacija *Schwarz* i *Weiss* (to su Četvrta i Peta neprijateljska ofenziva) u prvoj polovici 1943. godine (bitka na Sutjesci bila je završena 13. lipnja), Tito je dvadesetak dana putovao prema sjeveru. Dana 1. srpnja stigao je u Kladanj, gdje je našao privremeni mir (iako se u jednom trenutku morao skloniti u nedaleke Plahoviće). Tih se srpanjskih dana počeo baviti strateškim pitanjima, kao da je već na čelu države. Davao je direktive opunomoćenim predstavnicima za pregovore o predaji domobranskih garnizona u istočnoj Bosni, čime je postavio platformu za amnestije koje će se, kako se primicao kraj rata, sve češće proglašavati. (Tito 1980, t. 16: 6-15; Grbac 2001: 170-171) Istovremeno je počeo pripremati partizanske snage za trenutak kapitulacije Italije koja se očekivala. Bavio se i poslovima koji su se neposredno ticali uređenja buduće države: u Kladanj je stiglo vojvođansko vojno vodstvo te je Tito izdao naredbu o formiranju Šesnaeste vojvođanske divizije te Glavnog štaba NOV i PO za Vojvodinu. U tom kontekstu valja shvatiti i Titov kladanjski sastanak s istaknutim članovima Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH Rodoljubom Čolakovićem i Avdom Humom. Tito ih je zapitao kada “misle organizirati svoju bosanskohercegovačku zemaljsku skupštinu”. Oni nisu bili spremni da daju odgovor, jer pitanje nisu očekivali. Međutim, Titovo ih je pitanje potaklo da pokrenu inicijativu. (Humo 1974: 757)

Postavljajući takvo pitanje sugovornicima u Kladnju, Tito je očito imao na umu činjenicu da je dvadesetak dana ranije održano osnivačko zasjedanje ZAVNOH-a (Borovčanin 1979: 170-173). Još u ožujku 1943. formiran je Inicijativni odbor Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Zadatak mu je bio da odmah preuzme funkcije “privremenog najvišeg organa narodne vlasti” te da ujedno počne pripremati što skorije sazivanje prvog zasjedanja ZAVNOH-a. Upravo u danima kada su se na Sutjesci odigravali odlučujući okršaji, hrvatski su partizani 13. i 14. lipnja na novooslobođenom području u Otočcu i sutradan na Plitvicama, u Lici, osnovali ZAVNOH, vrhovno predstavničko tijelo za Hrvatsku. Izabran je i Izvršni odbor ZAVNOH-a. (Sirotković 1995: 509 i d.) U odlukama i deklaracijama ZAVNOH-a potvrđena je orijentacija na federativno uređenje buduće Jugoslavije, s Hrvatskom kao federalnom jedinicom (“u bratskoj zajednici” s drugim zemljama, a po prvi se put spominje i Bosna i Hercegovina). Ističe se i da ZAVNOH okuplja sve rodoljubive i demokratske snage, bez obzira na nacionalnu, političku i vjersku pripadnost. ZAVNOH je imao Izvršni odbor koji je imao sedam članova te još 98 vijećnika. ZAVNOH je već praktički od osnutka obavljao mnoge poslove najvišeg organa vlasti u Hrvatskoj – dje-

lotvorno je nadzirao funkcioniranje značajnog broja Narodnooslobodilačkih odbora na području pod kontrolom NOV-a. U rezoluciji koju je ZAVNOH donio odlučno se osuđuju “bivši reakcionarni režimi” Kraljevine Jugoslavije i Banovine Hrvatske te se ističe potreba izgradnje nove narodne vlasti u cijeloj Hrvatskoj kao jamstva za novu demokratsku Hrvatsku u okviru nove demokratske Jugoslavije. ZAVNOH je izdao i Proglas narodima Hrvatske u kojem je istakao ciljeve Narodnooslobodilačkog pokreta i potrebu da se svi narodi Hrvatske okupe oko ZAVNOH-a.

Način na koji je organiziran ZAVNOH i kako je počeo djelovati očigledno je, po Titovu mišljenju, trebao biti obrazac po kojem rade i druga zemaljska vijeća, pa tako i ZAVNOBiH. Avdo Humo svjedoči kako su mu odluke ZAVNOH-a bile poznate. (Humo 1974: 757) I tako se od Titova kladanjskog susreta s Čolakovićem i Humom stvari polako počinju pokretati – u kolovozu je Pokrajinski komitet BiH poslao pismo Oblasnom komitetu KPJ za Hercegovinu u kojem stoji kako se “smatra da je situacija sazrela da se formira Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja za BiH” te da valja “izaći pred najšire mase s našim stavom po pitanju položaja BiH u budućoj ravnopravnoj zajednici naroda slovenskog Juga”. (Čolaković 1974: 15)

Važan se događaj zbio 21. rujna, kada je u Bukviku kod Brčkog osnovana Prva muslimanska brigada (Šesnaesta muslimanska udarna brigada). (Brkić 1967: 34-36) Započevši neposredne pripreme za jajačko zasjedanje, Tito je početkom studenoga poslao telegram vodstvima partizanskog pokreta u Srbiji, Crnoj Gori, Sandžaku, Vojvodini, Hrvatskoj, Sloveniji i Makedoniji u kojem je najavio osnivanje Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i druge odluke. Ostaje pitanje zašto se navode Sandžak i Vojvodina, a nema BiH? Tito još u tom trenutku nije imao posve definiranu koncepciju koje bi federalne jedinice trebale sačinjavati novu Jugoslaviju. To bi mogao biti razlog izostavljanja Bosne i Hercegovine, ali otkuda onda Sandžak i Vojvodina u tekstu, kad su te dvije regije imale po svim parametrima mnogo manje argumenata da budu proglašene autonomnim jedinicama negoli BiH. Moguće je nespominjanje BiH u ovom kontekstu pripisati konfuziji, brzini i konspirativnosti u pripremama jajačkog zasjedanja, iako je to uistinu rijedak gaf, kakav se Titu i suradnicima u pravilu o tako važnom pitanju nije događao. Bili su to dani kad se definitivno razrješavala dilema da li da Bosna i Hercegovina bude autonomna pokrajina ili ravnopravna članica federacije. (Arhiv predsjednika Republike, Beograd, KMJ-II-5b/3; Veljanovski 2011: 286-287; Borovčanin 1979: 173-174)

Narednih je dana, sredinom studenoga, održan sastanak predstavnika Pokrajinskog komiteta za BiH i članova CK KPJ koji su bili zaduženi da sastave

nacrt odluke o federativnom uređenju Jugoslavije, a samim tim i BiH kao jedne od ustrojbenih jedinica. Članovi Pokrajinskog komiteta inzistirali su na ravnopravnom tretmanu BiH u odnosu na druge (Avdo Humo je svjedočio kasnije da je tih mjeseci “naše shvatanje narodne autonomije evoluiralo u koncepciju o jednom punijem obliku bosanskohercegovačke državnosti kao punom obliku ravnopravnosti”), dočim su se neki rukovodeći kadrovi NOP-a (iz Srbije i Crne Gore, ponajprije Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović) još tome suprotstavljali. Za rješenje po obrascu prve koncepcije zalagali su se ponajviše Rodoljub Čolaković i Avdo Humo. Razgovarali su prvo s Edvardom Kardeljom, potom i s Titom. Tridesetak godina kasnije Čolaković je prepričavao kako su njegovi oponenti tvrdili da “BiH, kao višenacionalna zemlja, ne može imati status federalne jedinice, nego samo autonomne pokrajine”. Čolaković je smatrao da takav stav “krije u sebi ozbiljne političke opasnosti, jer se odmah postavljalo pitanje: kojoj od federalnih jedinica – Srbiji ili Hrvatskoj – pripojiti tu autonomnu pokrajinu? Nijedno od tih rješenja nije bilo prihvatljivo, jer bi dalo netačan i politički štetan odgovor na ono zlosrećno pitanje: čija je Bosna?” Kad su Čolaković i Humo došli do Tita, Tito je već vjerojatno imao spreman odgovor. Poznavajući način na koji je razmišljao – dakle da je između krajnosti tražio kompromis (nakon što je pažljivo o pitanju BiH slušao argumente obje strane – vjerojatno je jedna od najvećih Titovih kvaliteta bila da je znao slušati – vidi detaljnije: Goldstein i Goldstein 2015: 255) – logično je našao rješenje u uspostavi federalne BiH, odnosno u dosljednoj federalizaciji čitave Jugoslavije. I tako je u svojoj maniri prelomio stvar i prekinuo svaku diskusiju – njegovo je mišljenje, po svemu sudeći, bilo presudno. (Borovčanin 1979: 171–172; Čolaković 1974: 15; Humo 1974: 759) Koji dan kasnije sazvana je osnivačka skupština ZAVNOBiH-a u Mrkonjić-Gradu. Na njoj je izglasana odluka po kojoj je BiH ravnopravna članica federacije, a onda je to dodatno potvrđeno u Jajcu.

Kako bi se stekao dojam da je osnivačko zasjedanje ZAVNOBiH-a organizirano spontano, određeno je da ono bude u Mrkonjić-Gradu, a ne u Jajcu, gdje je boravila većina vijećnika. Zahvaljujući velikom trudu zasjedanje je održano 25. studenoga, četiri dana prije jajačkog zasjedanja AVNOJ-a. Da ne bi izgledalo da osobno nameće rješenja, Tito nije došao u Mrkonjić-Grad, već se na zasjedanju pojavio formalno prvi čovjek buduće države – tadašnji predsjednik AVNOJ-a dr. Ivan Ribar, koji je održao i pozdravni govor (Govor I. Ribara: Čemerlić 1968a: 30).

Na zasjedanju je rezolucijom podržano federativno uređenje Jugoslavije u kojoj će BiH biti ravnopravna federalna jedinica. Izabrana je i delegacija od 58 članova koja će predstavljati BiH na Drugom zasjedanju AVNOJ-a (op-

širno u: Ćemerlić 1968a). Poslije je, potkraj travnja 1945. godine, na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a, kad je sve već bilo odavno utvrđeno, Rodoljub Čolaković konstatirao kako “BiH nije mogla biti dijeljena između Hrvatske i Srbije, ne samo zato što Srbi i Hrvati žive izmiješani na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, nego i zbog toga što u njoj žive i Muslimani koji se još nisu nacionalno opredijelili” (Ćemerlić 1968b: 410-411; Purivatra 1972: 99-106; vidi i Höpken 1994: 228). Čolaković je samo *post festum* i nešto jasnije rekao ono što je Tito tvrdio nekoliko godina prije i što je u međuvremenu institucionalno već bilo nepovratno potvrđeno.

Uoči jajačkog zasjedanja Tito je osobno brinuo da na njega stignu legitimni predstavnici zemaljskih i pokrajinskih vijeća. Taj je posao, u slučaju Hrvatske, obavljen unutar ZAVNOH-a, nakon njegova drugog zasjedanja u Plaškom (12–15. listopada), a 15. i 25. studenoga izabrani su i bosanskohercegovački i crnogorski delegati na zasjedanjima svojih antifašističkih vijeća. Tako je stvoren formalnopravni temelj da se na zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu iznese definitivni prijedlog o formiranju Jugoslavije kao šesteročlane federacije. (Tito 1980, t. 17: 287-299; Dedijer 1981: 859; Sirotković 2002: 67. i d.; Vjesnik 32, 19. XII. 1943; Vjesnik Jedinstvene Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske 1970: 723)

Ni nakon jajačkog zasjedanja nisu se posve smirile diskusije o rješavanju brojnih pitanja unutar federacije. I ne samo to, tihog protivljenja šesteročlanoj federaciji bilo je i dalje, ponajprije u srbijanskom, potom i u hrvatskom, pa i slovenskom antifašističkom pokretu (Slovinci su se bojali dominacije srpskog i hrvatskog jezika u budućoj državi). Tito je svojim osobnim utjecajem smirivao nezadovoljnike, a tako će činiti i u sljedećim desetljećima, sve do smrti. (Dedijer 1953: 380; Veljanovski 2011: 291-292; Nešović 1981: 250-255; Katz 2011: 80-81)

Čvrstim opredjeljenjem da postoji BiH uglavnom su određene i granice budućih republika, prvenstveno Hrvatske i Srbije. Razgraničenje u manjem dijelu spornih teritorija, bez Titova neposrednog uplitanja, obavio će se 1945. godine. Ono je, primjerice, oko Vukovara, Iloka i Šida bilo izvršeno uglavnom sukladno Titovim odlukama o razgraničenju ingerencija štabova i partijskih organizacija iz 1943. godine. U slučaju granica Hrvatske i BiH – i tu je sve uglavnom bilo jasno. Na vojnoj razini, nužno se tijekom rata nametala suradnja hrvatskih i bosanskohercegovačkih partizana, jer se moralo funkcionirati jedinstveno, ako ništa drugo zbog potrebe za strateškom dubinom. Tako su banijski, kordunaški i lički partizani usko surađivali s partizanima zapadne Bosne, oni u Dalmatinskoj zagori djelovali su i na livanjskom području. Primjerice, okružna partijska konferencija Korduna i Banije u ožujku

1942. održana je u Velikoj Kladuši. Vodstvo dalmatinskih partizana neko je vrijeme boravilo u Livnu, 6. rujna 1942. u selu Dobru kod Livna osnovana je Prva dalmatinska brigada. U Vrbaskoj je banovini do 1941. bio i teritorij Dvora na Uni. No, nakon rata vrlo se dobro znalo da Velika Kladuša i Livno nisu u Hrvatskoj, kao da i Dvor na Uni nije u BiH. No, Tito je u svibnju 1945. međurepubličke granice smatrao posve nevažnima, tek “blijedim crtama na mramornom stupu”, pa je isticao: “to nisu granice razdvajanja, nego granice spajanja” (o razgraničenju u Vojvodini: Tito 1980, t. 16: 15; 1977: 83).

Rezolucija ZAVNOBiH-a s prve osnivačke sjednice 26. studenoga u Mrkonjić-Gradu tvrdi kako “prvi put u istoriji Bosne i Hercegovine sastali su se pretstavnici srpskog, muslimanskog i hrvatskog naroda, povezani čvrstim bratstvom u ustanku, s ciljem da na osnovu rezultata oružane borbe naroda Jugoslavije i naroda u BiH donesu političke odluke koje će otvoriti put našim narodima da urede svoju zemlju onako kako to odgovara njihovoj volji i interesima”. Koliko god u ovih riječima ima parolašenja, toliko su one i izraz realpolitike koju je do jeseni 1943. vodio Josip Broz Tito i koja je do tog trenutka polučila značajne rezultate.

Ideje Josipa Broza Tita o BiH i njihova praktična provedba 1943. i u kasnijim godinama nisu dovele do trajnih rješenja problema iz razloga koji nisu predmet rasprave u ovome tekstu, ali su ugrađene u političke temelje današnje Bosne i Hercegovine (o tim problemima vidi: Kamberović 2011).

Izvori

Arhiv predsjednika Republike, Beograd, KMJ-II-5b/3.

Hrvatski narod, Zagreb, 1941–1945.

Novak, B., i Stopar, V., (prir.) (1970). *Vjesnik Jedinstvene Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945: Izbor, t. I*. Zagreb.

SKBiH (1953). *Arhiv Saveza komunista Bosne i Hercegovine. T. 3. Knj. 2, Rad Komunističke partije u Bosni i Hercegovini: 1942 godina*. Istorisko odjeljenje Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Sarajevo.

Tito, J. B. (1980-). *Sabrana djela*. Beograd – Zagreb.

Vjesnik, br. 32, 1943.

Zafranović, L. (2011). *Tito – svjedoci testamenta*. Dokumentarna serija. Zagreb.

Literatura

Andrijašević, Ž., i Rastoder, Š. (2006). *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*. Centar za iseljenike. Podgorica.

Bakić, J. (2011). Jugoslovenstvo Josipa Broza Tita: Kontinuitet ili diskontinuitet? U: Manojlović Pintar, O. (ur.) *Tito – viđenja i tumačenja, zbornik radova* (43-57), Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije. Beograd.

- Bećirović, D. (2012). *Islamska zajednica u BiH za vrijeme avnojske Jugoslavije (1945-1953)*. Bošnjačka nacionalna zajednica za grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Institut za istoriju. Zagreb – Sarajevo.
- Biondich, M. (2011) *The Balkans, Revolution, War, and Political Violence since 1878*. Oxford.
- Boban, Lj. (1965). *Sporazum Cvetković – Maček*. Institut društvenih nauka. Beograd.
- Borovčanin, D. (1979). *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*. Svjetlost. Sarajevo.
- Brkić, H. (1967). *U matici života*. Oslobođenje. Sarajevo.
- Čolaković, R. (1974). Pravi odgovor na pitanje: čija je Bosna i Hercegovina. U: Papadopoulos, D. (ur.) *AVNOJ i Narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942-1943): materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973. godine* (11-22), Rad. Beograd.
- Čemerlić, H. (prir.) (1968a). *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine: Dokumenti. Knjiga I: 1943–1944*. Veselin Masleša. Sarajevo.
- Čemerlić, H. (prir.) (1968b). *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine: Dokumenti. Knjiga II: 1945*. Veselin Masleša. Sarajevo.
- Damjanović, P. (1972). *Tito pred temama istorije*. Institut za savremenu istoriju. Beograd.
- Damjanović, P., Bosić, M., i Lazarević, D. (prir.) (1980). *Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktobar 1940)*. Komunist. Beograd.
- Dedijer, V. (1953). *Josip Broz Tito – prilozi za biografiju*. Kultura. Beograd.
- Dedijer, V. (1981). *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita II*. Liburnija, Mladost. Rijeka – Zagreb.
- Dedijer, V. (1984). *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita III*. Rad. Beograd.
- Djilas, M. (1980). *Wartime*. Harcourt Brace Jovanovich. New York.
- Giron, A. (2004). *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*. Rijeka.
- Goldstein, I. (2006). Ustaška ideologija o Hrvatima muslimanske vjere i odgovor u časopisu *Handžar. Radovi ZHP*, 38, 259-278; (2007). U: Filipović, M. (ur.) *Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a, Sarajevo, 23. i 24. novembar 2007* (144-161), Posebna izdanja CXXIV, ODN 37. ANUBiH. Sarajevo.
- Goldstein, I. (2014). Rama 1942 – tragedija jednog mikrokozmosa. U: Brković, T., Lovrić, S., Petričević, M., i Šarčević, J. (ur.) *Rama 1942* (11-126), Rama-Ščit.
- Goldstein, I., i Goldstein, S. (2003). Srbi i Hrvati u Narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj. U: *Dijalog povjesničara – istoričara* 7, 247-268.
- Goldstein, I., i Goldstein, S. (2015). *Tito*. Zagreb.
- Grbac, V. (2001). *U Titovoj pratnji*. Rijeka.
- Hadžirović, A. (1990). Konsolidacija KPJ i razvoj revolucionarno demokratskog pokreta (1937-1941). U: Antonić, Z. (et al.) (ur.) *Istorija Saveza komunista BiH, knj. 1* (201-212), Sarajevo.
- Hasanbegović, Z. (2012). *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941. (u ratu i revoluciji 1941.-1945.)*. Zagreb.
- Höpken, W. (1994). Yugoslavia's Communists and the Bosnian Muslims. U: Kappeler, A., Simon, G., Brunner, G., i Allworth, E. (ur.) *Muslim Communities Reemerge, Historical Perspectives on Nationality, Politics, and Opposition in the Former Soviet Union and Yugoslavia* (214-247), Durham – London.

- Humo, A. (1974). Diskusija. U: Papadopoulos, J. (ur.) *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942-1943): Materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973. godine* (755-767), Izdavačko preduzeće Rad. Beograd.
- Jelić, I. (1980). Aspekti razvoja KPJ kao moderne partije radničke klase. *Dometi*, izv. svezak, 80-83.
- Jelić, I. (1981). *Komunistička partija Hrvatske 1937–1945, I*. Globus. Zagreb.
- Kamberović, H. (2011). Josip Broz Tito i nacionalni identitet Muslimana u BiH – dva viđenja. U: Kamberović, H. (ur.) *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća* (209-218), Institut za istoriju. Sarajevo; U: Manojlović Pintar, O. (ur.) *Tito – viđenja i tumačenja, zbornik radova* (274-282), Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije. Beograd.
- Katz, V. (2011). *Društveni i ekonomski razvoj BiH 1945.-1953*. Institut za istoriju. Sarajevo.
- Kisić-Kolanović, N. (2001). *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*. Naklada Ljevak, Hrvatski institut za povijest. Zagreb.
- Kuljić, T. (1998). *Tito: sociološkoistorijska studija*. Institut za političke studije. Beograd.
- Malcolm, N. (1995). *Povijest Bosne: Kratki pregled*. Erasmus Gilda, Novi Liber, Dani. Zagreb – Sarajevo.
- Matković, H. (2006). *Na vrelima hrvatske povijesti*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
- Nadoveza, B. (2011). Uloga Josipa Broza Tita u definisanju srpskog etničkog prostora. U: Manojlović Pintar, O. (ur.) *Tito – viđenja i tumačenja, zbornik radova* (297-309), Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije. Beograd.
- Nešović, B. (1981). *Stvaranje nove Jugoslavije 1941-1945*. Partizanska knjiga, Izdavačko-publicistička delatnost, Mladost. Ljubljana – Beograd.
- Pavlowitch, K. S. (1992). *Tito, Yugoslavia's Great Dictator; Reassessment*. C. Hurst & Co (Publishers) Ltd. London.
- Pekić, P. (1942). *Postanak Nezavisne države Hrvatske*. Naklada Hrvatska knjiga. Zagreb.
- Petranović, B. (1988). *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knj. 1, Kraljevina Jugoslavija: 1914–1941*. Nolit. Beograd.
- Petranović, B. (1993). *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*. Službeni list SRJ. Beograd.
- Petranović, B., i Zečević, M. (1987). *Jugoslovenski federalizam: Ideje i stvarnost: Tematska zbirka dokumenata, tom I*. Prosveta. Beograd.
- Purivatra, A. (1972) Nacionalnost Muslimana i Peta konferencija KPJ. U: Čepo, Z., i Jelić, I. (ur.) *Peta zemaljska konferencija KPJ, zbornik radova* (99-106), Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga. Zagreb.
- Purivatra, A. (1974). *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Svjetlost. Sarajevo.
- Redžić, E. (1998). *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*. Oko, ANUBiH. Sarajevo.
- Redžić, E. (2000). *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke: Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*. ANUBiH, Institut za istoriju. Sarajevo.
- Roksandić, D. (2011). “Bratstvo i jedinstvo” u političkom govoru jugoslovenskih komunista 1919-1945. U: Manojlović Pintar, O. (ur.) *Tito – viđenja i tumačenja, zbornik radova* (28-42), Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije. Beograd.
- Scotti, G. (1980). Veličina djela. *Dometi*, izv. svezak, 61-74.

- Sirotković, H. (1995). Državnopravno značenje odluka ZAVNOH-a za izgradnju državnosti Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 27 (br. 3), 507-520.
- Sirotković, H. (2002). *AVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske : rasprave i dokumenti*. Dom i svijet. Zagreb.
- Šarac, N. (1972). Organizacija KPJ u BiH pred Petu zemaljsku konferenciju. U: Čepo, Z., i Jelić, I. (ur.) *Peta zemaljska konferencija KPJ, zbornik radova* (147-153), Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga. Zagreb.
- Tito, J. B. (1942). Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlu narodnooslobodilačke borbe. *Proleter*, br. 16, prosinac 1942.
- Tito, J. B. (1959). *Govori i članci I*. Naprijed. Zagreb.
- Tito, J. B. (1977). *Nacionalno pitanje i revolucija*. Svjetlost. Sarajevo.
- Tito, J. B. (1983). *Autobiografska kazivanja II*. Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, Obod, Naša knjiga, Partizanska knjiga. Beograd – Cetinje – Skopje – Ljubljana.
- Veljanovski, N. (2011). Titove dileme o AVNOJ-u i o ustavnom uređenju Jugoslavije 1943-1946. godine. S posebnim osvrtom na Republiku Makedoniju. U: Manojlović Pintar, O. (ur.) *Tito – viđenja i tumačenja, zbornik radova* (283-296), Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije. Beograd.

JOSIP BROZ TITO, CPY AND BOSNIA AND HERZEGOVINA 1937–1943

The author analyzes the role of Josip Broz Tito and the Communist Party of Yugoslavia in the realization of the idea of a six-member Yugoslav federation, and especially of the place the federative Bosnia and Herzegovina had in this process in years before the Second World War and the first two years of the war, until the second session of AVNOJ in Jajce in November 1943. The policy of the Communist International (Comintern) at the end of the twenties and in the thirties was that the future socialist/communist Yugoslavia must be built on principles different from those of the royal Yugoslavia. Therefore, the socialist Yugoslavia should oppose “monarchy, hegemony and oppression of non-Serb people” (as Tito spoke). The views of Josip Broz Tito on Yugoslav federalism are the logical position of a Croat communist living in Zagreb and witnessing political developments in royal Yugoslavia from Zagreb. Tito has developed a “Croatian variant of Yugoslavism”. For him, the federation was a logical, realistic and concrete solution. In this way, he also saw Bosnia and Herzegovina as an equal member of the federation (though some of his close associates had a different opinion). At the Fifth National Conference of the

CPY in Zagreb in October 1940 Tito stated that “Bosnia and Herzegovina is one, because of the traditional common life of the various peoples, regardless of religion”. Then this attitude was further developed and finally realized at the session in Jajce.

Keywords: Josip Borz Tito, CPY, Bosnia and Herzegovina, Federation, Yugoslavia

